

I.

Svijet se budi. Beskrajem njiva struje mirisi zelenila, vjesnici proljeća. Sićušne vlati izbijaju iz brazdi, a nabrekli su vrhovi grana propupali nevinim izdancima. Po livadama su rasute nježne trave, na proplancima cvate zlatna kiša. Rogate su krošnje prezimjelih orahovih stabala još gole, no izbojci koji će se začas razlistati čeznutljivo grabe u visine i mute nebeske vode.

U NASELJE KOS STIGOSMO U MJESECU svetog Jurja godine gospodnje 1705. Već je iduće ljeto naselje bilo poharano pet puta; od toga tri puta od koruca, a dva puta od labanačkih četa. Gotovo trećina od 74 tamošnja domaćinstva bila je izgorjela ili porušena, a druga trećina ispražnjena jer su žitelji napuštali svoje kuće i selili se u neke mirnije krajeve. Vrenja života posve utihnuše, njive se jedva obrađivaše, a broj grla sitne stoke i domaćih životinja bijaše u znatnom opadanju. Pripremasmo se za našu prvu noć u kući kada me moj unuk Kornél upita na njemačkom: »A da se radije vratimo kući«? Spomenusmo se toga poslije bezbroj puta.

Tako počinju zabilješke djeda Czuczora u spomenaru platnenog uveza koji mu je darovala kći Zsuzsánna. Premda je izvrsno govorio njemački, slovački i mađarski, u vještini se pisanja do tada okušavao jedino na njemačkom. Međutim, vrativši se u svoju ugarsku domovinu, poželio je voditi dnevnik na materinskom jeziku. Zacijelo se nadao da će ga njegov unuk Kornél kad odraste možda

pročitati. Njih su troje putujući u karavani zaprežnih kola stigli iz Bavarske gdje su se djed Czuczor i njegov stariji brat sklonili zbog upletenosti u poslove glavnih urotnika Wesselényijeva komplota koji je onomad bio podignuo popriličnu prašinu. Uzalud su braća Czuczor ustrajala u tvrdnji da sa zavjerenicima nemaju baš nikakvu opipljivu vezu jer su iskrsnula neka lažna pisma koja su ih teretila pa nisu mogli izbjeći sudbini — odmazdi. Imovina im je konfiscirana, a i cvjetno polje života bi im možda bilo pokošeno da nisu navrat-nanos utekli iz zemlje. U tuđini su svladali vještinu tipografa i ljevača slova te ubrzo utemeljili svoju radionicu. Potvrdili su se i kao vrsni kompaktori te su za kratko vrijeme bili uvedeni u onodobni thünin-genški registar cehova pod tvrtkom *Czuczur Brüder*.

Djed Czuczor nikada nije zavolio taj olujno-vjetroviti kraj, ali ni Bavarce pivopije jer je u njemu tinjala mutna sumnja da mu je taj okoliš skrivio nagli porast smrtnih slučajeva u obitelji. Stoga nije ni čudo da je, čim je čuo za Nadvojvodin proglas, smjesta pohrlio bratu u radionicu gdje je upravo ispravljao otiske. — Kupimo hajdučke prnje i brišimo! — viknuo mu je već s vrha stuba i pokazivao u zgužvanom primjerku *Mercuriusa Hungaricus*a odgovarajuće retke ispisane na dijačkom. Dakle, mogu se nekažnjeno vratiti i naseliti u nekom od napuštenih mađarskih sela.

Brata ničim nisam mogao natjerati da se vrati s nama, on radije odabra svoj uhodan posao u Thüningenu i nastavi voditi svoju radionicu. Odonda ne čusmo za njega. Zsuzsánnu uznemiruje stanje maloga Kornéla jer u ovim oskudnim vremenima to jedva doraslo dijete (sveukupno četiri godine starosti) jedva ima dostatne hrane. Ne samo što nam manjka mesa, nego čak i jaja.

Vrativši se u domovinu nakon mukotrpnog putovanja, smjestili su se na donjem kraju šora u zaseoku Kos u skromnoj kući koja im je bila dodijeljena. Novac je djed

Czuczor odmah zakopao iza ružinih grmova na dnu vrta, no gdje točno, o tome nije obavijestio ni unuka, a ni svoju kćer. Da postoji to blago, znao je samo mladi sluga Wilhelm kojeg su sa sobom doveli iz Thüningena i koji mu je pomagao u kopanju rupe.

— *Wilhelm, du darfst das nie erzählen, verstehst du mich?* — priprijeti djed Czuczor rječitom gestom, dajući mu do znanja da će mu, oda li nekome njihovu tajnu, zavrnuti šijom.

— *Jawohl!* — ogłosi se prestrašeni momčić poput psića potvrdivši da je i to, kao i svaki drugi zahtjev ili nalog, primio na znanje, jer je Wilhelm u mađarskom jeziku bio dogurao samo do *janapot*.¹

Kornélu su se drugi dječaci često rugali zbog njegove slabe i slamnatožute kose, zbog neobično krupnih, jedrolikih ušiju, a katkada i zbog njemačkih riječi koje su mu se miješale u govor. Mađarski je brzo svladavao, premda vremena baš i nisu bila spokojna, a ni pogodna za učenje. Sa svih strana stizale su same zloslutne glasine.

Slabunjavi je dječčić bio neprestano gladan, no ipak se nije pridruživao razularenoj seoskoj dječurliji koja je unatoč roditeljskoj zabrani neprestano lunjala po poljima i šumama, uzimajući sve što smatra jestivim. Kornél se radije priklonio djedovu društvu pa je znao satima sjediti na trijemu gdje je djed Czuczor čuvao knjigotiskarski i knjigovežnički alat koji je također ponio sa sobom. Nastojao mu je pomagati, no ti su pokušaji redom završavali loše, jer nije bio vješt s rukama ni tada, a ni kasnije. Slijepac vodi slijepca, pomislio je djed Czuczor, a pritom je i njegovih deset malih slugu bivalo sve kvrgavije i drhtavije. Na desnom palcu nije rezao nokat pa mu je s vremenom izrastao u dugačak šiljati alat kojim je znatno hitrije mogao vaditi slova iz kutijica. Međutim, u posljednje vrijeme,

¹ Jó napot — dobar dan (*op. prev.*).

što god da je učinio, taj bi mu nokat pucao po dužini i bivao upotrebljiv jedino za češljanje trave.

— Pođi se igrati s djecom!

Ali dečkić se ne bi micao: — Radije mi pričaj!

Nato bi djed Czuczor samo duboko uzdahnuo i pre-pustio se pripovjedačkoj strasti: — Znaš li da je moj dragi otac Sztaniszló Czuczor od Felsőfenyvesa, pokoj mu duši, plemstvo stekao nakon prvoga bečkog rata, a dodijelio mu ga je György Rákóczy Prvi za iznimnu hrabrost?

— Znam. Nego, pričaj mi radije o onome kad je moja mama bila malena! I o maminoj mami!

Međutim, nato bi djed Czuczor samo odmahivao glavom. Još ga je uvijek silno boljelo. U Thüningenu se bio oženio čestitom Njemicom. Šutljiva, ali silno marljiva Gizella rodila mu je šestero djece, no sva su ona — osim posljednje rođene Zsuzsánne — ubrzo nakon dolaska na svjetlo dana vratila dušu Stvoritelju. Gizella je od šest poroda toliko usahla da se uskoro prekinula i njezina životna nit. Djed Czuczor je zbog ženine smrti preko noći osijedio i zato je ujutro znao tako očajnički stiskati uza se kržljivo tjelešce tada trogodišnje Zsuzsánne (Susanne): — Barem da mi ti ostaneš, milo moje!

A curica bi samo uplašeno treptala: — *Was ist das, Vati?* — naime, mađarski još nije znala.

— *Ach, du mußt mir bleiben, Liebchen!* — otpovrnuo bi joj djed Czuczor.

Zsuzsánna je u hipu, za cijelih petnaestak godina, izrasla u vitku udavaču i uskoro se, kako je i red, udala za Pétera Csillaga, odvjetka obitelji koja se također našla u progonstvu. Međutim, Péter Csillag je svega šest i pol mjeseci mogao uživati u radostima bračnog života. Naime, u lovu ga je zbacio konj; pao je tako nesretno da je glavom udario u deblo i nikada više nije došao k sebi, a nakon dva tjedna koja je proveo kao živi leš, napokon je izdahnuo.

— Djede, a zašto si prestao s pričom?

Nije mu bilo druge, nego upustiti se u pripovijedanje jedne pradavne priče koju je i on čuo još u djetinjstvu. Kornélov je šunkundjed Boldizsár Czuczor, hitroruki piktor, bio na glasu kao portretist bez premca. Pamćenje mu je bez pogreške bilježilo sve što je vidio, nitko mu nije morao sjediti kao model, bilo je dovoljno da samo jedanput baci pogled na nečije lice. Premda je prirodna ljepota njegove supruge Katalin često dospijevala na Boldizsárova platna i bila čuvena po čitavom svijetu, ona ipak nipošto nije mogla poslužiti za model kamenom spomeniku bračnoj vjernosti. Jedanput ju je Boldizsár Czuczor zatekao s nekim časnikom na službi u gradu. Shvativši situaciju, za njima je samo nečujno pritvorio vrata i blago im u sebi poželio: »Neka se zabave koliko god im bude drago!«. I oni su, nakon što su se pribrali i prebrodili strah, upravo tako i postupili. A kad je svanulo, Boldizsár Czuczor im je poslao obilan doručak, a zatim i teklića koji je časnika trebao pozvati na kupalište. Tamo ga je od glave do pete premazao zelenom bojom. Slučaj se proćuo u kraju jer časnik zelenu boju nikako nije uspijevao oribati sa sebe pa se zato skrivao u svojem stanu dokle god je mogao. Naposljetku je poslao po Boldizsára Czuczora i ponizno ga zamolio da mu oda tajnu boje jer, ne uspije li je se otarasiti, neće moći dalje živjeti od sramote pred svijetom. Nato mu je piktor rekao: »Vi ste mi, gospodine časniče, priuštili sramotu koju nikada neću moći sprati sa sebe pa bi stoga bilo pravedno da tu huđu sudbinu podijelite sa mnom!«.

— Prošli put je rećeno da je žena bila premazana! — reće Kornél.

— Molim?

— Djede, časni gospodine, niste mi to tako pričali... osim toga, nije im bio poželio da se zabave koliko god im bude drago!

– Nego?

– Rekli ste – Kornél spusti glas oponašajući djedovu promuklost: – Neka uživaju jedno u drugom!

Djed Czuczor se počeo po zatiljku: – Može se i tako reći... – Unuk ga nije prvi put iznenadio svojom oštro-umnošću. Dječak se baš tih dana bio raspitivao kod njega za brojeve te otprve naučio brojati do sto. Zapamtio im je čak i oblik pa ih jednog za drugim urezivao u glazuru voska koji se stvrdnuo u vjedru. – Sav si na šukundjeda!

– To je točno, jer i ja bez napora bilježim u pamćenje sve što vidim.

– Doista? – i djed Czuczor nato lijevim dlanom pokrije unukove oči. – Onda nabroji što si sve vidio na radnom stolu.

Kornél je prizvao u sjećanje prizor radnog stola koji je djed zvao *regalom*. Slika mu se ukazala pa je jasno i bez greške zvonkim glasom počeo nabrajati. Valjalo je samo štrigulirati nabrojeno: – dva kutomjera, četiri špulne tankog konca, jedna ručna preša, jedan rezač, jedna stega za papir, dva šila, trideset ravnala složenih po veličini, dva tuceta štega, dva ormarića s ladicama za slova i spacije, sedam knjiga, nekoliko stotina otisnutih araka, jedne naočale i dva povećala, dvije okrugle papirne kutijice s tvojim lijekovima koje danas još nisi uzeo, zatim jedan spomenar, a pokraj njega jedna tintarnica s četiri pera... i jedna muha! – potom zašutio.

– Odakle znaš što je kutomjer, ravnalo ili ručna preša?

– Pa čuo sam... osim toga, izvoljeli ste to, časni gospodine djede, zabilježiti i u svoj spomenar!

Prošlo je neko vrijeme dok se djed Czuczor napokon sjetio da je načinio popis svojega alata prije nego što ga je u Thüningenu spakirao u sanduk. – Znači li to da... ti znaš čitati?

– Naravno da znam! – reče Kornél i privuče preda se jedan od otisnutih listova, zatim poče polako ali odlučno

i što je još važnije, bez pogreške, čitati. Djed Czuczor si je nataknuo naočale i počeo pratiti retke velevažnog teksta:

PROGLAS NJEGOVA VELIČANSTVA, POGLAVARA FERENCZA RAKOCZIJA: Njemački je narod za vrijeme svoje surove vladavine nanio našem narodu i dragoj nam domovini nevjerojatnu patnju i bijedu.

Radi oslobođenja od nasilja Auftrijske Kuće, Mađar je u ruke uzeo oružje. Ovim Manifestom na mađarskom jeziku želimo cijelom kršćanskom svijetu obznaniti da je to oružje nevino.

Zgužvani primjerak tog proglasa djed Czuczor pribavio je u nekoj thüningenskoj pivnici od sunarodnjaka koji su se tamo zatekli na proputovanju i sâm se pripremao otisnuti ga.

Trgnuo se iz snatrenja o prošlosti: Mili Bože, pa ovaj dječčić, pomislio je, nema ni četiri godine, a već čita bez pogreške! — Je li te tome naučio neki tvoj prijatelj?

— Nije.

— Pa tko onda?

— Nitko... tek tako, sam od sebe.

— Nemoj počinjati!

— Ne počinjem..., nego... gledao sam i gledao u papire i onda počeo razlikovati slova. A zašto metnu ponekad *f* umjesto *s*?

— Metne se samo kad je u paru, gdje tvori »sz«.

— U redu, ali zašto Auftrija?

— E, pa na vugerskom bi i tamo trebalo biti *sz*. Zaboravili su *z* — djed Czuczor je jedva dolazio k sebi od čuđenja, jer on je dotle već nebrojeno puta gledao u taj proglas, ali taj lapsus nije uočio. Mali bi Kornél, pomislio je, mogao postati vrstan korektor. Nato dozove kćer: — Zsuzsánna, dođi brzo! Gle, što zna naše malo purje jaje!

Kornél ponovno zdušno prione čitanju: — *PROGLAS NJEGOVA VELIČANSTVA, POGLAVARA FERENCZA RAKOCZIJA...* nego, časni gospodine djede, zašto nisu metnuli crte na *e* i *o*?

— Kakve crte? — primakne se Zsuzsánna papiru.

— To se na kapitale u pravilu ne meće, eventualno samo na *A* ili na *O* — ustvrdi djed Czuczor.

— A što je kapitale? — upita Zsuzsánna.

— Naslovna slova — reče djed Czuczor prijekorno. Barem bi to mogla svladati za sve ove godine, pomislio je. Međutim, Zsuzsánna je ostala nepismena unatoč očevim naporima. Nasreću, mali Kornél nije naslijedio majčinu »pamet«.

Moj je unuk Kornél bio pročitao sve što ovdje zapisah, no nisam ga grdio zbog čuđenja što je sam od sebe naučio čitati. Općenito govoreći — vrlo spretno barata riječima. Tja, hoće li postati govornik ili možda mudri profesor? Da nas nisu sustigla ovako olujna i mutna vremena, rado bih ga poveo u Enyed ili u Trnavu da se o njemu izjasne oni koji se u to razumiju. Ali, opasno je čak i maknuti se iz sela, kamoli putovati. Kruže glasine kako će se na dan hoda odavde sukobiti kurucke i labanačke čete. Prijeti opasnost da gubitnička strana nahrupi ovamo, a zna se da raspuštena vojska ne zna za milost.

Razdanilo se usred mrke noći. Djed Czuczor je u hipu bio na nogama i smjesta pohitao u vrt. Provjeravao je jesu li susjedi također budni, smetnuvši onako bunovan s uma da su kuće do njih već odavno napuštene. U dolini su gorjeli krijesovi, rumenilo je osvijetljavalo čitav kraj, sve do Varasda.

Zsuzsánna je također istrčala iz kuće s uplakanim sinčićem na ramenu i s već danima spremnim zavežljajem u ruci u kojem je bilo nešto hrane, rublje, svijeće i još neke neophodne sitnice. — Požurite, hajte napokon! — obrecne se na oca. Djed Czuczor se na brzinu vrati u kuću, usko-

či u čizme, navuče kabanicu i šešir, uzme u naručje svoj zavežljaj i spomenar te baci još jedan, možda posljednji pogled na kuću i svoje najmilije predmete. Hoću li ih još jednom vidjeti cijele, pomisli. Zatim pohita prema cesti koja je ulijevo skretala prema obroncima planine Kopasz.²

I ostali seljani su se uputili tamo. Naime, uputno je u slučaju opasnosti skriti se u tamošnju Staru špilju. Jama je vodila u utrobu planine ispod kukova koji su se propinjali iznad Bikova polja, a otvor joj se mogao zabrtviti jednom trokutastom kamenom gromadom, i to tako uvjerljivo da onaj tko ne poznaje kraj, nikada ne bi posumnjao u to što se krije iza nje. Špilja koja je prodirala u planinu bila je nalik postrance položenoj krušci, a u pradavnim vremenima nastanjivali su je i ljudi. Majke u Kosu znale su plašiti svoju djecu tom mračnom jazbinom: — Ako budeš zločest, zatvorit ćemo te u Staru špilju!

Kada je djed Czuczor s kćeri i unukom stigao gore, njihovi su se suseljani već smjestili i jedva im bili spremni prepustiti malo mjesta. U selu se još nije raspršila sumnjičavost prema došljacima. O Zsuzsánni su se, kao i o svim udovicama, širile opscene glasine, a o djedu se pričalo da se druži s nečastivim, čemu su seljani neoboriv dokaz nalazili u divovskom noktu koji mu je izrastao na lijevom palcu. Unutra je uz dvije uljanice već žmirkalo nekih pola tuceta svijeća, a iznad njih prema zahrđalome svodu špilje kuljali su oblaci čađe. Dvojica mladih slugu umetnuli su trokutastu gromadu na njezino mjesto, nakon čega se buka bitke naglo stišala.

— A gdje je Wilhelm? — ogłosi se Kornél.

— Zar ga nema? Stalno lunja uokolo... pa nek se sad sam snalazi! — zaključi Zsuzsánni.

Kornéla uskoro svlada san. Nađe se u zaslijepljujućoj svjetlosti. Ugleda prastaroga čovjeka, a možda čak i od to-

² Čelavac (*op. prev.*).

ga starijeg, s noktima poput oštrica noža na svakom prstu. Starac od komadića drveta rezbari male životinje koje potom ožive i zaigrano se raštrkaju po šumskoj čistini. Pa to je naš striko Svevišnji! — pomisli.

Djed Czuczor se upusti u razgovor s kovačem potki-vačem Gáspárom Dobrukom koji na jednu nogu hramlje pa ga svaka vojska otpisuje kao nesposobnog za ratovanje. Prema Gáspárovu saznanju Varasdom ne hara ni kurucka ni labanačka vojska, već odmetnička četa Farkasa Balassija. A taj ne poznaje ni Boga, ni državu, nego pustoši ovaj kraj zbog grabeži.

— Onda bismo im možda trebali dati što traže! — primijeti djed Czuczor.

Gáspár Dobruk razrogači oči: — Ludi starče, zar da im sami od sebe predamo ono zbog čega se godinama znojimo?

— Pa ionako će ga ugrabiti.

Jedan im se prasak učini bližim. Zsuzsánna zaplače.

— Pst! — nato će djed Czuczor.

Preostali su se žitelji naselja Kos prestravljeno skutrili u Staroj špilji. Zadržavajući dah, zbijeni jedni uz druge mrmorili su molitve. Neka nam se Bog smiluje, pomisli djed Czuczor. U međuvremenu prethodnica odmetnika Farkasa Balassija praćena grozničavim zavijenjam pasa obilazi vrtove uz glavnu ulicu u selu. Goniči upravo od-vode konje držeći ih lagano za uzde i isukanim mačevima pretražuju napuštena gospodarstva, ne vjerujući da u selu nema ni žive duše. Brave i lokote razbijaju teslama. Farkas Balassi im dopušta slobodno haraćenje. Samo što se u kućama jedva nalazi išta vrijedno pa uz sočne kletve bacaju kroz prozor svu tu kramu i prostu grnčariju. I ovdje i ondje bacaju zapaljene baklje na krovove od trstike. Posvuda je buktalo. Životinje su blejale u štalama i oborima, a vezani su se psi, ne mogavši se osloboditi s lanca, gotovo sami ugušili. Kornél je iz dalekih zvukova koji su dopirali

do špilje razabrao duboke tonove Burkuseva lajanja, dje-
dova komondora.

Zsuzsánna tiho grinta. — Ne boj se — šapne sva u su-
zama i slini sinu na uho — Bog će nam sigurno pomoći!

— Ne bojim se — promrmlja Kornél.

Zvukovi borbe nakon četvrt sata posve utihnu.

— Možda su produžili dalje — primijeti Bálint Dar-
óczy od Borzavára, kasnar obližnjeg vlastelinstva.

— Malo vjerojatno — nato će djed Czuczor — prije će
biti da upravo smišljaju neku varku.

— Netko bi trebao izići i provjeriti što se događa.

— Kasnije — reče djed Czuczor.

Duboko u polutama špilje pali se sve više svjetala.
Djed Czuczor posegne u svoj zavežljaj znajući da uzalud
prekapa po njemu jer nije sa sobom ponio nikakav pri-
bor za pisanje. Zato radije sklopi oči i počne u sebi slagati
rečenice koje bi inače zapisao da kod sebe ima pero i tin-
tarnicu s tintom.

*Doba je mjeseca travnja 1706. Rat nam je za vratom
i još ne znamo hoćemo li svoje kuće zateći cijele ili od njih
nije ostalo baš ništa. Hrane imademo za tri dana, budemo
li štedjeli, možda čak i za četiri. Zsuzsánna stalno plače i
grinta, ali Kornél se sa svime nosi iznenađujuće smireno,
pružajući nam još jedan dokaz svojih nemalih umnih kapa-
citeta. Doživimo li, bit ćemo još itekako ponosni na njega.
Neka mu svevišnji Bog dade pravocrtni životni put i za
njega dostatne snage.*

Pred ponoć Bálint Daróczy od Borzavára u pratnji
dvojice momaka napusti Staru špilju kako bi provjerio
što se u selu događa. Ponijeli su sa sobom lampaše koji
se se pokazali posve suvišnima jer je dio kuća još uvijek
bio u plamenu. Posvuda se širio prodoran vonj pougljenih
krovnih greda i smrad crkotina. Jedva da je išta ostalo ci-
jelo. I crkveni je toranj bio oboren. Na cesti su ležala dva
leša — Béla Vízivárija stariji i njegova supruga Boriska.

Sakrili su se u maloj klijeti, no razbojnici su ih pronašli i po svemu sudeći izboli nasmrt. Trupla su im se već u zakrvavljenoj odjeći bila sasvim nadula.

– Gospodaru moj dobri – reče jedan od momaka – bilo bi možda mudrije da skupimo prnje i zaputimo se odavde bilo kamo.

– Umukni!

Gdje god krenuli, pomisli, rat će nas sustići.

Pred kućom Czuczorovih nabasali su na još jedno truplo u kojemu su prepoznali Wilhelma. Napadači su dječakove udove odvojili od trupa, a posvuda su oko njega bili razasuti djedovi kompleti slova. Kotao za lijevanje i ormarić s ladicama razbijeni su u sitne komade. Čini se da ih je Wilhelm pokušao spasiti. Razbojnicima se nisu sviđala slova. Zacijelo su se nadali da će u ormariću naći novac ili zlato. Nešto dalje ležao je Burkus, vjerojatno je pritekao djetiću upomoć. Crijeva su mu se nadimala kroz rasporeni bok.

Nakon što su svojim prenijeli dojmove, djedu Czuczoru su zasuzile oči. Jadan Wilhelm, pridruživši nam se, taj se mladić našao na devet dana hoda od svojega rodnog sela da bi ovdje ovako tužno skončao. Svanu li mirnija vremena, obavijestit ću o tome njegovu staru majku udovicu. Djed Czuczor odluči da će joj tada poslati i nešto novca pa se pokušavao domisliti koji bi to iznos mogao biti.

Vjerovali su da Kornél spava snom pravednika, međutim, dječacić je noć proveo uglavnom lutajući na granici svjesnoga. Razasuti dijelovi rečenica koji su dopirali do njega nisu spominjali ni Wilhelmove ni Burkusovo ime. Shvatio je da su stradali Béla Vízivári i njegova žena, premda s pojmom smrti još nije bio posve načisto. Više je puta promatrao pogrebnu povorku na putu prema groblju, zurio u daščane lijesove, osjećao tmurnost ozračja, čuo kako se govori o jednom pokojniku, no nikada nije do kraja razumio da u toj kutiji leži tijelo upravo te žene

ili toga muškarca. Mati mu je često pričala o smrti njegova dragog oca. Kornél si je uspijevao predočiti koban pad s konja, čuti prsnuće lubanje na deblu. Uostalom, i sâm je već bezbroj puta udario glavom o tvrdi predmet. Oca je uvijek zamišljao kao muškarca nalik djedu Czuczoru, barem prema onoj sličici u medaljonu koja je visjela o majčinu vratu.

Muškarci su razglabali o tome hoće li krenuti svojim kućama (ili onome što je od njih ostalo) već u zoru. Bálint Daróczy od Borzvára mislio je kako je još uvijek rano za to. Naime, naoružana se banda može vratiti bilo kada, kao što se može dogoditi i da se bojno polje prenese ovamo pa će ovuda proći kuruci ili labanci, a možda i jedni i drugi.

Djed Czuczor je samo odmahivao: — Pa ipak ne možemo do sudnjeg dana samo cvokotati u utrobi planine... milost je Božja golema pa neka bude volja Njegova.

Satima se raspravljalo. Djed Czuczor je ustvrdio da će on svejedno krenuti dolje, makar svi drugi ostali gore u planini. U zoru je probudio Zsuzsánnu i Kornéla:

— Pokret!

Sakupili su svoje stvari, no, gromadu koja im je prepriječila izlaz iz špilje nisu mogli sami pomaknuti s mjesta, sve dok se jedan od mladića nije prenuo iz sna i pritekao im u pomoć.

Prohladni im je vjetar bockao lica dok su se polako spuštali niz planinu. Prije prvog zavoja nisu mogli vidjeti selo pa je djed Czuczor iskoristio vrijeme da pripremi kćer i unuka na prizor koji će ih možda dočekati. Međutim, ono što su ugledali bilo je užasnije nego što su mogli zamisliti. Zsuzsánnu je stala ridati sve dok joj lice nije postalo podbuhlo poput podeblja vanjkuša, uzalud joj je otac govorio da im to više neće pomoći. Kornél je nijemo promatrao razorene i izgorjele kuće, životinje koje su crkavale i lešinare koji su kružili nebom. Nije zaplakao

ni kad je ugledao Burkuseve zemaljske ostatke. Nekako je osjećao da je sve to samo početak nečega, iako nije bio sposoban pretočiti u riječi što bi to nešto moglo biti. Nikako nije želio ispustiti djedove umirujuće i vruće lopataste ruke, radije je išao posvuda s njim. Djed Czuczor nije krenuo u kuću (od koje su pod krovom ostali samo kuhinja i trijem), nego na dno vrta do ružinih grmova. Njih razbojnici nisu ni taknuli. Kimnuo je glavom i pomokrio se po leji. Kornél je, prvi put ga vidjevši, zabezeknuto zurio u djedov ud koji je, što po duljini što po širini, dosegnuo mjere jedne omanje kobasice.

Pokuštvo im je bilo skršeno, a rubenina i sve ostalo ili otuđeno ili izgaženo do neuporabljivosti.

— Što ćemo sad? — zavapi Zsuzsánna.

Djed Czuczor joj ništa ne odgovari, nego privuče jednu zaboravljenu šamlu regal, sjedne i našilji pero. Naspe malo tinte u tintarnicu i počne pisati u spomenar.

Dan žalosti. Izgubismo Wilhelma, kao i većinu što imadosmo od pokretnog dobra. Alati mi propadoše, još ne imadem snage da preberem ostatke i izvučem ih iz blata kamo ih istresoše. Život nam je također u opasnosti. Nema nam druge nego vjerovati u dragog Boga. Justus es Domine, et justa sunt judicia tua.

Baci pogled na stranu i zamijeti da mu se unuk skutrrio ispod regala i da na poderotini od papira svojom malenom kositrenom pisaljkom piskara nešto, a lijevom se rukom grčevito drži za nogavicu njegovih hlača.

— Čime se baviš, Kornéle?

— Ja, djede? Pišem.

— Doista? — i djed Czuczor se, bolno jauknuvši spusti na koljena kako bi malo pažljivije promotrio švrlijotinu na kojoj su se krivudavi reci na njegovo najveće iznenađenje ipak složili u manje-više čitka slova. *Danas je žalost — zabilježio je Kornél — jer izgubismo Burkusa, no ja ću ga pokopati na dnu vrta kod ružinih grmova...*

— Ne tamo! — grakne djed Czuczor.

Dječak ga ne shvaća. — Molim?

— Ne tamo... nego, mora ga se zakopati u zemlju koja nije natopljena vodom, zato ćemo to obaviti nas dvojica zajedno! — i povede Kornéla u vrt. — Reci mi... odakle ti znaš kako se pišu slova?

— Gledajući vas, časni gospodine djede.

Kod srušene ograde od letava našli su natruli drveni sanduk. Položili su u njega Wilhelmove zemaljske ostatke na vječni počinak te zatim tu ljušturu koja će postati prah pokopali pokraj zida štaglja pod malenom jelom koju je posadio prijašnji vlasnik seoskog imanja. Burkusa su zakopali zamotanog u bordo stolnjak koji je Zsuzsánna onomad sašila za veliki stol blagovaonice. Našli su ga pred kućom poderanoga i prošaranog sumnjivo smeđim mrljama.

Do večeri su se, tiho i na mahove, vratili i ostali žitelji sela. U dvorištima povratnika netko bi svako malo gorko zaplakao.

Tmina se već zgusnula kad odjedanput, usred noći, odjeknuše pucnjevi i topot konjskih kopita.

Djed zajedno s dekom uzme u naručje unuka i pohrli prema cesti, a njome gore na planinu. Za njim se šuljala Zsuzsánna, čulo se samo žustro šljapkanje njezinih papuča. U drugom je pokušaju tek trećina seljana uspjela izbjeći u Staru špilju — uglavnom samo oni iz najbližih kuća — što nije pošlo za rukom čak ni Bálintu Daróczyju od Borzavára. Od muškaraca su, uz djeda, do špilje stigla samo dvojica, jedan stariji seljak i hromi Gáspár Dobruk, što će reći da je on i s nevaljalom nogom trčao brže od ostalih. Zbog žurbe im je ovaj put manjkalo i hrane i svjetleće opreme pa je u pećini žmirkao samo jedan jedini ubogi lampaš.

— Budemo li prisiljeni skrivati se ovdje dulje od dana, svi ćemo skončati od gladi! — primjeti Gáspár Dobruk.

— Dok smo živi, imamo se čemu i nadati! — uzvрати mu djed Czuczor. — A dok ne mine opasnost, sve ćemo dijeliti kao braća.

Proučili su čime raspolažu. Usprotivile su se samo baka Miszlivetsz i njezina kći jer su one sa sobom uspjele ponijeti šest okruglih kruhova, dva mala čupa maslaca, usoljene svinjske kotlete i nekoliko butelja vina. Djed Czuczor se oborio na njih:

— Nemate vlastitu lojanicu, a ipak i vi dobivate iz zajedničkog svjetla... žalite li se zbog zalogaja jestiva, gubite se odavde, ali ako ostajete, prepustite se sudbini poput dobrih kršćanki. A sad, prisjetimo se onih koje smo upravo izgubili!

Ženska je čeljad na te njegove riječi zaridala, tako reći zorno. Supruga (prije bi se reklo udovica) Bálinta Daróczyja od Borzavára tako je glasno vriskala da su se već pribojavali da će se čuti i vani. Glavom je lupala u zid špilje sve dok je djed Czuczor i Gáspár Dobruk zajedničkim snagama nisu umotali u konjsku deku i zavezali. Kornél je sa zanimanjem promatrao događaje. Još se nije bojavao, iako je već naslućivao da je njegov stari svijet nepovratno minuo, da upravo iščezava njegov dotadašnji život u kojem bi navečer grijući se pri toplini pucketajućih cjepanica u kaminu slušao djedove pripovijesti te bivao sit i smiren. Žalio je što uza se nisu imali papira, pera i tinte kako bi mogao vježbati svoju svježę stečenu vještinu pisanja.

I njegovu se djedu motalo po glavi što bi sve mogao pribilježiti na stranice spomenara, sumirati o tim zbrkanim danima.

Ne mogu shvatiti zašto nas Bog kažnjava ovim strahotama. Kako smo to zgriješili da smo morali izgubiti dom i imanje. Ipak, unatoč svemu, moramo vjerovati u Njegovu svemoć jer smo potonuli toliko da naš put može voditi samo nagore. Nemo ante mortem beatus.

FARKAS BALASSI je bio u zabludi vjerujući da je vlastelin sela još uvijek István Lukovits Rigómezei koji je po mišljenju svih u Italiji stekao bajoslovan imetak. Međutim, on se već prije nekoliko mjeseci odselio u Beč ponijevši sa sobom sve svoje blago, a vlastelinstvo prodao. Odmetničke su čete Farkasa Balassija zbog toga talijanskog blaga stalno iznova češljale selo Kos i nisu se mogle pomiriti s tim da su sve što su uzmogle ugrabiti bile tek bezvrijedne trice.

Na vrhu je šora, tamo gdje se put račva u dva kraka — jedan krak vodi gore u brdo a drugi prema dolini pa preko nje u Varasda skroz do Szebena — ležao u lokvi jedan zeleni svileni rubac. Prvi ga je uočio stanoređa Jóska Telegdi, poručnik po činu. Sjahao je s konja, podigao ga i omirisao, a nos mu je zagolicao miris pripravaka za žensko uljepšavanje. Premda je zazirao od toga, ipak je zavukao ruku u mutnu vodu kako bi provjerio ima li tamo još nečega. Ruka mu je zapela za neki tvrdi jajolik predmet. Podigao ga je i očistio. Bilo je to ukrasno metalno jaje. Prvotno mu je oduševljenje isparilo kad je, zagrizavši ga, ustanovio da nije od zlata. Okretao ga je i stiskao u ruci sve dok mu nije uspio otkopčati poklopac. Unutra se nalazio majstorski izrađeni satni mehanizam koji je pokazivao ne samo sate, nego i dane, mjesece i godine. Ali nije više radio. Možda je ušla voda u njega? Međutim, proučivši ga malo temeljitije, vidio je da pokazuje 9. listopad 1683. i nekoliko minuta iza dvanaeset sati. Smrknulo mu se pri pogledu na datum. Iznenađilo ga je što je taj sat stao baš na dan bitke kod Párkánya jer mu je dragi otac poginuo upravo na tom bojištu. Navijao je polugu za navijanje i tresao to metalno jaje, no mehanizam nije oživio. Zar je moguće da je trunuo u ovoj usmrđenoj lokvici sve ove godine, čak od 1684.? To je ipak nemoguće, jer na njemu nema ni trunke hrđe! No onaj tko ga je ispuštio, mogao je, bez sumnje, izgubiti još

štogod! Posjekao je čitavu šaku grančica s okolnog grmlja, stisnuo ih u metlicu i njome pokušavao stjerati vodu s puta. No nije našao ništa drugo.

Zsuzsánnina se koža druge večeri nakon njihova use-ljenja u špilju osula ranama, a počela ju je mučiti i neka sitna gamad. Kada su pomaknuli gromadu pred ulazom kako bi provjetrili špilju, ona se s mekim ručnikom i komadićem sapuna u ruci iskrala na svjež zrak. Spustila se do potoka da se okupa i opere bijelo rublje koje je imala na sebi. Nadala se da će imati vremena da se vrati prije nego ljudi opet pripasaju gromadu na njezino mjesto i zavrave ulaz. Nebo je bilo prekriveno oblacima, nisu svijetlili ni mjesec ni zvijezde. U tami ju je spopao strah, jer niti je nju itko mogao vidjeti, niti je ona vidjela ikoga. Čim se svukla do gola, kao da su nahrupili vragovi iz pakla. Udove su joj zgrabile snažne šake i vukle je gore prema travnatoj čistini. U međuvremenu je shvatila da su to samo marcijalni muškarci, a i naslućivala je što žele od nje. Usta su joj čvrsto poklopili šakom pa nije mogla, a ne bi ni imalo smisla, vikati. Prvi je u nju prodro uzrokujući joj žareću bol, zatim su se na njoj izredali i drugi, a ona je samo obamrlo trpjela da joj ruke razvlače kao našem dragome Isusu prije nego što su mu ih zakucali za križ. Mogla je u sebi nizati molitve onim redom kojim su joj padale na pamet i čekati da njezinim mukama dođe kraj. Međutim, nakon što se sve stišalo a oni se smirili i pustili joj ruke, u tijelo joj se, poput munje, zarilo još nešto opakije i konačno joj presjeklo dah.

Djed Czuczor tek je ujutro primijetio da nema nje-gove kćeri. Nije shvaćao kako je mogla izići iz Stare špilje, jer kamenu su gromadu jedva dvojica mogla, i to s nema-lo peripetija, pomaknuti s mjesta.

— Noćas je izišla — reče Kornél. — Kada ste vi djede i vaši ljudi gurnuli gromadu na stranu.

— Zar je poludjela? I zašto mi ništa nisi rekao?

— Mislio sam da ste i vi to vidjeli, časni gospodine djede!

Nema druge, pomisli djed Czuczor, moram ju potražiti! — i rječitom gestom pozove onoga starijeg seljaka da pride gromadi. Taj se pak nećkao:

— Zar pri danjem svjetlu, gospodare Czuczor? Bit će opasno!

— Sad nije vrijeme da se brinem samo o sebi... nego, radije gurajte! — a čim se ukazao dovoljno velik otvor, djed Czuczor je pohitao prema svjetlu. Još se jedanput osvrnuo prema tami i pripomenuo: — A vi se pobrinite za Kornéla!

Tada ga je vidio posljednji put.

Jóska Telegdi postavio je desetak hajduka u zasjedu na sve točke koje su bile povoljne za osmatranje pa su mu čak trojica javila da im se netko približava na brdskom puteljku. Vrebali su starca skromne odjeće s turskom sabljom i pustenim čizmama čiju je raskuštranu kosu i bradu vjetar u hodu svio u turban. Pričekali su dok im se nije približio na domet njihova oružja i tek su ga tada oštrim glasom prozvali da im smjesta preda svoje oružje. Međutim, došljak se nije pokorio njihovoj zahtjevu nego je isukao sablju iz korica i srčano se borio sve dok nije krvario iz mnogobrojnih rana i nije više mogao prkositi premoći svojih napadača. Ipak se, doduše hramajući, ali vlastitim nogama dovukao do logorišta gdje ga je Farkas Balassi pokušao ispitati. Kako nije dobivao valjane odgovore, zapovjedio je da ga se udari na muke. A kako ni tortura nije izmamila nikakav rezultat, starac je skončao život na stolcu za mučenje.

Jedan od pažljivijih stražara uskoro je zamijetio da se iz planine Kopasz put neba diže tanak, ali stalan mlaz dima pa je to smjesta dojavio Jóska Telegdiju. On je istog trenutka shvatio da špilju krije stjenoviti planinski vrh i smjesta gore poslao vod svojih najpouzdanijih vojnika da

istraže teren i nađu procjep među stijenama. U špilji su čuli njihove glasove i šum koraka pa se pritajše zadržavajući čak i dah.

Farkasu Balassiju ponestalo je strpljenja, pa je namjeravao krenuti dalje, međutim Jóska Telegdi ga je zamolio za dopuštenje da sam povede još jedan pokušaj. Dao je da se na planinski prijevoj dovuče onaj manji od dva njihova topa, a glavnom topniku naložio da nacilja liticu koja se poput glavice smjestila na vrhu planine.

— Zašto bismo sad čak i kamenje gađali? — nato će topnik.

— Zato jer ja tako kažem! — uzvрати mu Jóska Telegdi.

Ukopali su postolje, očistili i napunili cijev, zatim bum!

Prvo je zrno preletjelo cilj, drugome je putanja klonula za samo nekoliko palčeva i udarila u čistinu tik pred ulazom u Staru špilju.

— Gospode Bože — vrisne jedna mlada služavka unutra — ne gađaju valjda nas s tim ognjenim loptama?

Treće je zrno bio pun pogodak u planinski vrh. Obla je stijena počela pucati po nekoliko šavova i začas se survala u špilju. Zastrašujuća je buka progutala sve ostale zvukove. Kornél se nagoniski bacio potrbuške. Još je pri padu opazio da se svod nad njima urušava, da se i trokutasta gromada naginje i pada, da su zasuti zaslijepljujućim svjetlom. Zatim se sve zamračilo.

Uskoro su se ljudi Farkasa Balassija također uspen-trali do tamo i spustili se u špilju koja se dotle već bila prometnula u ponikvu. Posvuda su kuljali gusti oblaci dima i prašine. Nabasali su samo na trupla izginulih ljudi i na razne trice skupljene u manje ili veće zavežljaje. Nakon što je Farkas Balassi razgledao sadržaj tih zavežljaja, obrušio se na Jósku Telegdija: — Zar samo ovo? Uzalud ti bilo rasipati toliko baruta!

Nakon što se vojska povukla, kraj je posve utihnuo. Poslijepodne je kišilo u krupnim kapima, no dim se ni tada nije prestajao dizati pa se odozdo činilo da planina puši lulu. U tom času nije samo selo Kos bilo ispražnjeno i napušteno, nego i sva njegova okolica jer su se razbježale čak i tamošnje zvijeri, pa i ptice. Bježalo se što dalje od toga kraja. Pljusak je tiho bubnjao po kamenju i talio skorenu krv u ružičastu tekućinu. Uskoro je stigla i prethodnica kuruckih četa. Vojnici su stupove dima uočili već izdaleka, no sumnjali su na logorište labanaca na planinskom vrhu. Međutim, izvidnica im je javljala da tamo nema ni žive duše. Tako je vojska samo produžila dalje prema zapadu.

Kornél se osvijestio trećega dana ujutro, osjećajući u tijelu olovnu težinu, kao da mu se ono rascijepalo na nekoliko strana. Nakon toga se onesvješćivao još nekoliko puta, da bi se na kraju tek u doba večernje rose uspio cvokoćući pridići i sjesti. Noge nije mogao ni pomaknuti, zapele su pod povećim komadom kamena koji se odlomio od stijene. Nad njim je žmirkao zvjezdani nebeski svod, a u umu su mu se uskomešali nejasni prizori. Sjećao se da se dogodilo nešto kobno, no nije se mogao prisjetiti što je to točno bilo. A gdje su ostali nestali? Isprva je samo bojažljivo, a poslije iz sve snage počeo dozivati pomoć. Nastojao je izvući noge, ali u donjem dijelu tijela ga je presjekla toliko oštra bol da mu je oduzela dah. Čitavu je noć drhturio od studeni i pritom katkada glasno zaplakao od nemoći. Naslućivao je da se njegovoj majci i djeđu dogodilo nešto vrlo ozbiljno jer bi ga inače oni već spasili. Preklinjao je i Boga da usliši njegove molitve i pomogne mu da se oslobodi kamene gromade koja ga je priklještila, a ponajprije da mu što žurnije donese svjetlo svitanja jer se prilično bojao mraka.

Kad je svanulo, začuo se šum nečijeg kretanja po šumskom putu. Kornél je slutio da, tko god tamo prola-

zio, bit će mu pametnije da niti ne pisne. Bolio ga je svaki djelić tijela. Sklopio je oči. Uskoro ga je prenuo jako moker i vruć dodir na licu. Kosmata njuška i goleme kljove, jezik boje hrđe... Vrisnuo je.

— Blejo, k meni! — začuo se dubok muški glas. Životinja mu je poslušno dotrčala. Bio je to pas kovrčave mađarske pasmine. Kornél je ugledao trojicu muškaraca. Jedan je vrškom cepina podizao komade odjeće razasute po špilji koja je izgubila svod, a druga su dvojica razgovarala. Kornél nije razumio ni riječi. Nakon nekog vremena je jauknuo. Oni su u hipu posegnuli za oružjem. A zatim opazili i njega.

— Ovaj dečkić ostade živ — primijeti jedan.

— Jesam, živ sam, ali priklješten... — reče Kornél kroz cvilež koja mu se istiskivala preko usana pa je morao ponoviti da ga se razumije.

— Zsiga, daj dođi amo! — stali su dozivati trećega gurajući stijenu iz sve snage kako bi je otkotrljali s Kornélova donjeg dijela tijela.

— Sveti habakuk! — zastenje onaj po imenu Zsiga kad ugleda što je ostalo od dječakovih nogu. Jadno čeljade, duša mu neće dočekati da zađe sunce, pomislio je. — Dajmo mu ića! — reče i čučne kraj njega odvrnuvši poklopac čaturice omotane u smeđi platneni smotuljak i gurne je do Kornélovih usta. Mlaz kiselkastog, vodom razrijeđenog vina bježao je na obje strane po dječakovim obrazima.

— Kako se zoveš?

— Kornél Csillag.

— Gdje su ti roditelji?

Kornél im je ispriповijedao sve što je znao o njima, a zatim ih upitao jesu li možda vidjeli njegovu majku ili djeda. Opisao im je njihovu vanjštinu do najsitnijih potankosti. Trojica muškaraca su samo mrmljala nešto neodređeno.

— Pojavit će se već oni — slagao se Zsiga — ništa se ti ne boj, do tada ćemo te mi paziti. Nego, jesi li gladan?

Kornél je kimao glavom. Najkorpulentniji među njima — Mikhál — uzeo ga je u naručje. Kornél je zaurlao od boli. Tek je tada osjetio da su mu se obje noge svinule u neprirodnome luku, da su mu turske dimije, koje mu je još Zsuzsánna navukla u kući, bile u dronjcima i da ih je skorena krv zalijepila za kožu. Obuzeo ga je očaj pa je zaplakao poput pravog djeteta grčevito se boreći za dah. Dok ga je muškarac nosio, ugledao je nečije udove koji su izvirivali ispod stijena. Stariji je seljak ležao pokraj nekadašnjeg ulaza u špilju, jedan mu je odlomljeni kameni iver propisno raskolio lubanju čiji je sadržaj bljuznuo na pod.

Mikhál je naložio vatru na čistini, a treći je — Palkó — čerupao pticu veličine podeblje pogače bacajući perje u vatru. Vonj gorućeg perja iritirao je Kornélov nos. Nije se usudio raspitivati se. Prsti su mu krenuli na nesigurno ispitivanje vlastitih bedara. U desnu mu se nogu iznad koljena zario neki oštar i tvrd predmet. Jednim ga je trzajem izvukao, no od silne mu je boli srce propustilo jedan otkucaj pa se ponovno onesvijestio. Tek se navečer vratio k sebi.

Zsiga ga je opet napojio pa mu onda zalogaj po zalogaj u usta utiskivao podgrijano meso. — Golubje pečenje, vidjet ćeš sinko, to će te ojačati! — kazao mu je pritom ni sam ne vjerujući u ono što govori. Djetinja je Kornélova duša sva svoja nadanja polagala u to obećanje. Nakon što se najeo, pokušao se osoviti na noge, no Zsiga mu to nije dopuštao. — Prije toga se moraju previti rane, a kako je Palkó vješt u felčerskim znanjima, on će ti to obaviti.

— A onda, drugari moji, valja prozboriti koju i o tome kako dalje! — reče Mikhál.

Prije dan i pol su se odcijepili od svoje satnije, kad su im konji pod njima bili pogođeni. Bježali su trkom iz okršaja spašavajući goli život i sklonili se u dolinu. A kad je pao mrak, smjestili su se u nekoj napuštenoj klijeti. Tamo

im se pridružio napušteni pas kojega je Palkó nazvao Blejo jer ga je podsjećao na psa čuvara kakvog je imao kod kuće. Ujutro je Zsiga krenuo u potragu za hranom i umalo nabasao na hajduke Farkasa Balassija. Šuljajući se pod vrtovima, ipak se dokopao klijeti. — Ne znam tko su, ali ako smo pri pameti, možemo se domoći njihovih konja!

Dopuzali su na rub litice. Promatrali su kako se oni dolje razulareno klatare uokolo, što je tjeralo vodu na njihov mlin, no pričekali su dok se odmakne glavčina čete, nadajući se da će se iza zaštitnice pojaviti još koji zaostali odmetnik. I doista, naišla su čak četvorica. Pojedinačno su ih napali skočivši s litice i oborili ih na zemlju. Tako su se domogli čak četiriju konja, ali i oružja, odjeće i sadržaja sedlo-torbi. Najvredniji je plijen, mač iskovan u Toledu, pripao Palku. Mikhál je za sebe zatražio čizme od kordovana. Skinuli su ih prvome vojniku s izgledom sina nekog plemenitaša, a iz čijih je džepova izvučen i onaj sat jajolikog oblika koji je dopao Zsigu. Činilo mu se da je sat od srebra. Iako ga nije mogao navinuti, ponadao se da će ga, domogne li se uz Božju pomoć svojeg zavičaja u Somogyu, njegov mlađi brat, čovjek od tisuću zanata, vjerojatno znati popraviti. Sat je pokazivao dane, mjesece i godine, a bio se zaustavio na 9. listopada 1683., petnaest minuta iza podneva.

Palkó je mislio da će im biti pametnije pričekaju li u napuštenom selu da do njih dopru vijesti o ishodu bitke jer bi bezumno bilo pohrliti u ralje kuruca. Naime, oni, prema pričama, ne uzimaju zarobljenike, nego pitanje uhvaćenih neprijatelja rješavaju po kratkom postupku. A raznorazne odmetničke čete još manje znaju za milost. Mikhál je pak smatrao da im je najbolje odmah produžiti dalje i što prije pokušati sustići svoje, makar to značilo da svoju sudbinu pritom povjeravaju samo Božjoj volji. Jer što više budu kasnili, to će ih lakše žigosati kao dezertere koji su namjeravali uteći. Zsiga je samo pućkao svoju

praznu lulu i bacao Bleji ostatke od mesa. Ni jedno od rješenja nije smatrao dovoljno sigurnim. — Pričekajmo još malo pa ćemo vidjeti što će nam donijeti zora.

— Moramo nešto učiniti i s momčićem.

— Je l' još živ?

Palkó je već dotad nožem razrezao Kornélove hlače, zatim od jedne rubenine iz plijena načinio zavoje i previo mu kržljave nožice. — Čudilo bi me da ikad više potrči.

Kornéla su u snu proganjale prikaze u lepršavim crnim kabanicama i naposljetku ga gurnule u uski bunar. Prenuvši se iz sna, učinilo mu se da su mu obje noge za-pele u tom bunaru. Dotaknuvši ih počeo je, opipavši debeli zavoj od finog platna, naslućivati što mu se dogodilo. Pokušavao je pomaknuti mišiče, jedan pa drugi, i tada mu prvi put prostruji mozgom da mu noge nikad više neće biti one stare. Od trojice muškaraca, dvojica su spavala snom pravednika pokraj ugaraka pod pepelom, a treći je gladio psa Bleju kojemu se obraćao kao da je riječ o ljudskom biću.

Kornél opet sklopi oči: Djede, vrati mi se! Draga majčice, dođi i ti! Dođite oboje! Strašno mi je bez vas! — jecao je tiho i plačući utonuo u san. I opet su ga proganjali, ali taj put uz pucnjavu.

U svitanje je na čistini osvanuo vod labanaca koji je isto tako zaostao za glavninom vojske kao i ona trojica muškaraca. Ulogorili bi se da Zsiga i ona dvojica nisu naslijepo zapucali po njima. U mraku nijedni nisu znali tko po kome puca i tko kome uzvraća vatru. Oni drugi su bili brojniji. Uzjahavši konje počeli su goniti Zsiginu družinu prema dolini.

Kornéla je probudilo ljeskanje sunčeva tanjura visoko nad njim. One trojice više nije bilo. Osim onih četiriju konja, drugo takoreći nisu ni uzeli sa sobom, ostavili su gotovo sve što su imali, pa čak i psa. Neko je vrijeme samo osluškivao kucanje vlastita srca, a zatim je stao dozi-

vati jer ako ga netko ne nađe, posve će sigurno skapati od gladi. Osjećao se vrlo slabo, a i svjetlo njegova uma je tek garavo žmirkalo. Jesu li u međuvremenu protekli dani ili tek sati? Povremeno bi ga samo hrapavi jezik psa Bleje vraćao k svijesti.

Idućeg dana samovanja uspio se nakratko uspraviti, čvrsto se držeći za duge kovrče psa i potrbuške uzjahavši Blejina leđa kao da je konjić. Zdravija mu je noga sezala do zemlje pa se njome, jašući pseća leđa, oprezno odguravao i tako uspio obići čistinu. Jajoliki mu se džepni sat odmah dopao pa ga je uzeo k sebi. Nakon poduljeg odmora dogurao je i do nekadašnje špilje i prošao je pogledom uzduž i poprijeko. To što je vidio, neće zaboraviti nikada. Lešinari su dotad dobrano raščerupali trupla onih koji su poginuli na mjestu. Uzalud je čepio nos, ni tako se nije mogao riješiti smrada smrti. Pokušavao je pronaći spomenar djeda Czuczora, no nije ga nigdje bilo. Možda je ostao zatrpan ispod neke stijene.

Pas ga je vratio na čistinu. Uz njezin su rub s obje strane stabla i grmovi navukli svoje najljepše haljine. Kornél je već gotovo obnevidio od gladi. Zato je dohvatio vrh jedne bagremove grane koja se spustila do zemlje, privukao ga i uzeo u usta. Okus tih škakljivih sićušnih latica pokazao iznenađujuće slatkim, tako da ih je on sve, barem one koje se je onako ležeći mogao dosegnuti, marljivo obrstio. Naišao je i na šumske jagode koje su doduše bile gorke, ali ipak jestive.

Večernja ga je rosa zatekla kako se grozničavo valja po travi. Strgnuo je odjeću sa sebe i, prebirući po ostavljenim stvarima Zsigine družine, presvukao se u čisto. Zavoj mu je na objema nogama zgrušana krv obojila hrđom, no njih se nije usudio dirati.

Trećeg se dana odvažio na još dalje putovanje. Spustio se stazom niz proplanak do prve klijeti koja je također bila spaljena. Među porazbacanim i porazbijanim butelja-

ma po vrtu našle su se dvije čitave i Kornél ih je spasio iz krša, međutim, nije ih mogao odčepiti. Našao je tamo i nekoliko usahljih gomolja i izdancima obraslih krumpira, no on ih je svejedno bez razmišljanja sirove požderao. Nije odustajao ni od otvaranja boca pa se dosjetio da im vrat stisne između dva kamena i tako ga odlomi, premda je na taj način prolio dosta vina. Tekućinu je zatim polako cuc-lao kroz otvor pun krhotina. Ubrzo se ošamutio i posve obamro, ali barem mu nije bilo hladno. Možda će... mož-da se ipak sve sredi... sve će biti dobro... na neki način.

Što mu je noga bivala jačom, odvaživao se na dulje izlete u okolinu. Na obližnjim bi poharanim seoskim ima-njima uzimao sve što mu se našlo nadohvat ruke i što je smatrao jestivim. U blizini čistine bile su uglavnom klijeti pa se Kornél posve ozbiljno zagrijao za vino i lozovaču. Isprva su ga morile mučnine, znao je i povraćati, ali vre-menom se priviknuo. Alkohol mu je pomogao preživjeti hladnije noći. Kosa mu je rasla pa se već i raskuštrala po-put Blejine dlake. Koliko se Kornélovo stanje popravljalo, toliko je pas Blejo kopnio, bivalo mu je sve gore jer je tamo jedva bilo hrane koja bi i njemu bila po volji. Zato je i pas na kraju bio prinuđen ispijati one sokove planine, no kad bi i on dostatno napunio svoj želudac, noge su mu se počele izmicati, bježati svaka svojim putem, a oči se ukrižile, i to na Kornélovu najveću radost. Zatim bi noću hrkao kao što je to činio i djed Czuczor, a Kornélu je taj zvuk bio neobično drag.

Dok su ga okruživali ljudi, Kornél je, s obzirom na svoju dob, neobično skladno i birano nizao i vezao riječi u rečenice. Međutim, samoća ga je odviknula od ljudskoga govora pa je način kojim je upravljao Blejom, više podsje-ćao na jezik psa nego na njegov vlastiti.

Naučio je kako se na gornjem potoku hvataju uklije. Legao bi potrbuške na obalu i ruku gurnuo u ledenu vođu tamo gdje su one i inače dolazile na sunčanje. Kad bi se

koja bjelka pojavila, on bi dlanom lagano zavrnuo ispod nje, a nakon toga tako sporo zatvarao prste kao da ih niti ne pomiče. Ako je tu radnju dovoljno spretno rasporedio u vremenu, mogao je u jednom trenutku osjetiti da je doista ulovio ribicu, a onda bi je jednim naglim trzajem bacio na stijene. Pričekao bi da se to vlažno tjelešće koprca i bacaka do smrti, zatim ga sažvakao, a draču pljucnuo natrag u vodu.

I tako je živio, u preživljavanju se jedva razlikujući od sitne šumske divljači. Svojom je krivo i kvrgavo zaraslom nogom sve spretnije koračao, dapače po potrebi bi čak i potrčao, premda je trčeći najviše podsjećao na pse lutilice s tri noge.

Blejo je sve češće krvario iz nosa, zubi su mu se rasklimali, neki su već i popadali. Koža mu se pod dlakom upalila, a iz čireva su već izmiljeli i sićušni nametnici. On da se jednoga jutra nije više mogao dići na noge. Kornél bi ga ljubazno dozivao: — Vau-vau! Vau-vau!

Pa se pritajio oborene glave kao da pokazuje da želi ostati sam. Kornél to baš nije shvaćao, nego ga je gladio po glavi i drmao ga lajući mu sve nježnije i nježnije.

U selu su ocvali i posljednji grmovi jorgovana nagnutih nad cestu koji vjerojatno nikada prije nisu na ograde spustili toliko raskošan šator. Zrak se više ni noću nije rashladio pa Kornélu više nije bilo hladno ni bez alkohola. Podnevno se sunce popelo visoko na nebeskome svodu koji je poput vrele kupole nadkrilio kraj. Kornélu je nedostajao samo zvuk podnevna zvona i, dakako, vrea drugih ljudi oko sebe. Blejin se jezik isušio i klonulo mu visio iz krezube njuške. Promatrajući napola zatvorene pseće oči, Kornéla je obuzeo neki bezimni užas jer je počeo shvaćati da ga sustiže gora nevolja nego ikada prije. Počeo je isprekidano disati i uporno lajati ponesen djetinjim uvjerenjem da će na taj način možda odagnati ili barem usporiti prijetnju.

Premda se bližilo podne, nebo se iznenada zamračilo, što je Kornéla prepalo toliko da je zaurlao poput ranjene zvijeri. Osjetio je da bi to mogao biti njihov kraj, da će ih zgromiti neko zlo, nešto mnogo gore no što im se ikada dogodilo, da će se i njih dvojica pretvoriti u ništavilo kao što se to zbilo njegovoj majci, djedu ili svim stvorenim dušama na zemlji. Taj se onemoćali pas nema gdje skloniti, a ni njemu samom nema spasa. Legao je i svoje ručice na kojima se skorila prljavština još jedanput sklopio na molitvu, no više nije nalazio riječi koje bi inače znao i u snu. Uspio je izustiti tek jednu: — Vauuuu...

Sunce se na nebu koje se ubrzano smrkavalo pretvorilo u začaranu svijetleću kuglu čija je površina polako tamnjela kao da se pred nju gura neko drugo crno sunce, a modroljubičasto plamteći prsten oko nje u dječakove je oči zarivao tisuće sićušnih kopalja, na što je on obamrlo sklopio vjeđe. To je učinio i njegov pas. Gotovo je, pomislili su i on i pas. Ispod Kornélovih su se kapaka pojavili ognjeni prstenovi, a iza njih su se nazirale nekakve pradaвне slike koje on nikada prije nije vidio, međutim, ipak su mu se na neki način činile poznatima. Da je imao dovoljno vremena, možda bi im mogao odgonetnuti značenje, ali pulsirajuće se ništavilo oko njega sve više zgušnjavalo.

PROFESOR DOKTOR viličaste brade pere ruke i objavljuje presudu: — Kraj je blizu!

Nato gospođa Sternovszky skriva lice u rupčić. Što će biti s nama ako... ? — no neće to glasno izgovoriti. Mlađa je sestra čvrsto zagrlila kao da se pribojava da će se inače rasuti u sićušne komadiće.

Ali ona se odmakne od nje: — Gospodine doktore, koliko mu je još ostalo?

— Ne bih se htio baviti proricanjem budućnosti, no... malo.

– Ali ipak? Dani?

– Dani ili sati. Tko bi to znao? Predvečer ću se vratiti još jedanput – i krenu napolje. Naknadu je primio od sobarice u kuverti boje maslaca u ulaznom predprostoru gdje su u različitim vazama bile odložene kitice cvijeća poslane pacijentu, a njihov je težak miris zasitio zrak.

Umirući se počeo gušiti. Rana mu nije zacjeljivala ni za jotu, uzalud ju je profesor doktor izdašno posipao žutim prahom koji sprečava infekcije. Smatrao je da nema smisla previjati ranu, no ipak je to učinio samo kako bi udovoljio rodbini. Pametnije je da je ne vide. Oštrica se zabila u tijelo iznad rebara neposredno ispod lopatične kosti, ali tako zlosretno da je probola pluća, a bez sumnje je okrznula i srčanu ovojnicu. To su već okolnosti kada znanost zataji, a odluka je u rukama nebeskih sila.

Gospođa Sternovszky se vraća u suprugovu bolesničku sobu i nagne se nad njegovu postelju: – Žeđa li moj gospodar i suprug? Možda žudi za svježim limunovim sokom? Da djevojka iscijedi limun?

A on joj samo glavom niječno odmahuje.

– A žudi li možda za kojim zalogajem? Lagana juhica možda?

Jednako odmahivanje glavom jednakog značenja.

– Ima li kakvu drugačiju želju?

Muškarac, usahnuo poput kostura, s naporom se prišli da mu se lice razvuče u blagi osmijeh: – Hvala, ali ništa – i odmah sklopi oči. Da ga barem ostave samoga u samrtnom hropcu, pomislio je. Jer nade za njega više nema. Da svoju zlu kob ne zahvaljuje vlastitoj gluposti, možda bi mu bilo jednostavnije prihvatiti. Što će se dogoditi sa staklanom kad on vrati dušu Stvoritelju? Hoće li je njegova supruga znati zadržati i razvijati? Načuo je da talioničke peći više ne rade što ga je prilično zabrinulo. Samo zato što ću ja umrijeti, vatra se u njima ne smije ugasiti! Međutim, glavni puhač stakla, Imre Farkas mla-

đi, s kojim bi ona morala zajednički upravljati radom staklane, upravo zbog napada na njega sada sjedi okovan verigama u tamnici. Istini za volju, taj je Imre Farkas od samog početka bio pravi napržica, hitar na jeziku a još brži na potezanju noža.

Iz grla mu se oteo bolan uzdah. Žena ga je opet stala nutkati ićem i pićem, trudila se ugoditi mu lijepim riječima. A on je opet nije poslao iz sobe. Uostalom, njezino je pravo da bude nazočna kada ću... ah, da. Počeo je nagađati koji dan pokazuje kalendar, je li to dvadeseti ožujka ili je već dvadeset i prvi? – vrijeme mu se pobrkalo. Sjećanje mu je inače savršeno bilježilo godine, godišnja doba pa i tjedne, čak i dane i sate. Znao je supругu i djecu zadiviti navodeći točan nadnevak, primjerice, da se to zbilo dana 19., mjeseca siječnja, godine 1738. kada se na Felvincz sručila toliko grozomorna količina snijega da se vrata kuće sve do 28. nisu mogla otvoriti.

Rado bi u prijateljskom i obiteljskom krugu iznosio događaje iz svojega života, a bilo mu je osobito drago pričavati ono najvažnije, kako se ženio, kako su mu djeca dolazila na svijet, kako je utemeljio staklanu i časnim obrtničkim poslovima zgrnuo znatan imetak te kako je na kraju izabran u gradski magistrat. No, što se s njim prije toga zbilo, mudrije je zaboraviti. Međutim, nebeske sile ni njemu nisu podarile umijeće zaborava. U nekoj je talijanskoj kronici nekada davno pročitao da na granici podzemlja postoje dvije rijeke: Leta, u kojoj se tiho cijedi voda zaborava i Eunoe, u kojoj teče voda sjećanja. Što se njega tiče, vjerojatno su ga u dobi dok je još bio u poveljima napojili upravo iz te potonje, premda je to jedino čega se nikako ne može prisjetiti.

Snaga mu je u međuvremenu potpuno ishlapila, nije mu ostalo ni toliko da se pridigne i sjedne. A tako bi rado u svoj dnevnik uvezen kao knjiga zabilježio sve što mu se tih tužnih dana motalo po glavi, misli koje bi rado

supruzi i djeci ostavio kao poputbinu kroz život. Otkad je stasao, rijetko bi se događalo da navečer pođe na počinak a da nije upisao nešto u onu osobito debelu knjigu od pola arka s tvrdim uvezom koja je potjecala iz Italije. Pričalo se da je bila proizvedena u jednoj tamošnjoj slavnoj radionici koja je tiskala Biblije i da je izvorno bila načinjena da se na njezine stranice otisnu reci Svetog pisma. Zato je Kornél uvijek s posebnim poštovanjem unosio svoje zabilješke u tu knjigu pa, požele li njegovi potomci i baštinici saznati kako je proveo vrijeme koje mu je bilo dodijeljeno na ovome svijetu, mogu to u njoj i pročitati.

Međutim, o posljednjim satima svojeg života nema prilike izvijestiti. Ne može na vrhu stranice ispisati naslov *Završna klauzula: moj odlazak iz života*. Nasreću, još je prošle godine sročio svoju posljednju volju koja je zaključana u kositrenom sandučiću i zapečaćena trima plombama te čeka da ju otpečate oni koju su za to ovlašteni. Tekst oporuke unio je i u svoj dnevnik.

Sto, a možda je i tisuću puta preživakao i razmislio o svemu, no sad ga ipak razdiru i more dvojbe. Jesi li valjano postupio kad si staklanu ostavio Bálintu? Taj mladić možda još nije dovoljno ozbiljan da upravlja radom dvadesetoro ljudi, da procijeni tjedne i mjesečne količine proizvodnje i potreba, a kamoli da se pogađa s trgovcima ili da se klanja vlasteli i ostaloj gospodi od kojih se mogu očekivati najizdašnije narudžbe. No, vrijeme će ga, ako Bog da, privedi pameti.

Bálint se najmanje uvrgao na njega. Kornél Sternovszky (Csillag)³ bio je sitnog rasta, udova tanjih od uobičajenog, a i slabijih. Noge su mu ostale patkaste, ali tako se vješto služio njima da su neupućeni jedva mogli uočiti njegovu hromost. Mogao je jesti i piti što mu se i koliko god htjelo, no trbušinu nije pustio, a lik mu je do da-

³ Zvijezda (op. prev.).

na današnjeg sačuvao svoju vretenastost. Tjelesna mu je spremnost uglavnom ostala neokrnjena, jedino mu se koša iznad neobično visoko nadsvođene čeone kosti ponešto prorijedila, ali jedva je imao pokoju sijedu. Brkovi i brada mu nikada nisu izrasli na muški način, više su podsjećali na zakržljalo paperje i taj ga je nedostatak mučio čitav život.

A baš bi volio još poživjeti! Kad bi bar još jedanput, jedan jedini put mogao čuti kako se one tri topioničke peći brundajući usijavaju, kako u njima naglim cijukom istodobno hvataju plamen mjesecima unaprijed pripremljene i sušene cjepanice i kako počinje djelovati ona blagoslovljena toplina kojoj svijet, što se tiče trajnosti i prozirnosti, zahvaljuje za tolike vrsne proizvode. Sve su staklene tanjuraste pločice s olovnim vodilicama na svim prozorima njegove kuće, a s kojima se tako rado hvalio svojim posjetiteljima, također potekle iz njegove radionice. No, sad je samo rezignirano promatrao kako se po njima kotrlja sunčeva svjetlost. Rođene su iz vrućega plamena taljevine, a i ostale su u službi topline — zimi je zadržavaju u sobi, a ljeti propuštaju, priječeći pritom put vjetrovima.

Zabavljen svojim mislima nije ni primijetio da mu je u sobu ušao Bálint i kleknuo na pod pokraj njegove postelje. Lice mu je bilo prestrašeno tronuto. I on zna da ću uskoro..., pomislio je umirući, na oči su mu navrle suze. No Bog je velik, pomoći će! Pao mu je na pamet djed Czuczor jer je Bálint, što se vanjštine tiče, najviše baštiniu upravo od njega, a već je već sada, premda je još bio u razvoju, bio kolos beskrajno goleme tjelesne snage. Jedino po čemu se njegov prvorođeni sin uvrgnuo na oca bila je moćna sposobnost pamćenja. Mogao je bez pogreške ponoviti bilo koji, makar samo letimično pročitani ili čuveni tekst i pamtiti ga zauvijek. Međutim, mladić zbog toga ni izdaleka nije bio toliko ushićen kao što je on bio onomad. Bálint je osobno mnogo više cijenio svoje druge

sposobnosti, a napose to što se među svojim suučenicima pokazao pjevačem i plesačem bez premca. Čim bi začuo glazbu, njegova bi se mišićava stopala istog trenu pokrenula. U kakvu li će se veličanstvenu noć pretvoriti njegov pir kada će bez sumnje plesati dok ne svane, pritom svako malo zavrtjevši svoju mladenku koja će u usporedbi s njim vjerojatno biti vrlo krhka — ah, kakva je šteta što tu djevojku on, Kornél, nikada neće vidjeti. Doduše, i to će se dogoditi tek za koju godinu, jer će za nešto manje od dva mjeseca Bálint napuniti sedamnaestu.

Moja posljednja volja

Učinio sam što sam mogao, bolje nisam ni znao ni umio.

Neka moja supruga udata Sternovszky, a rođena kao Janka Windisch, skrbi o tome da staklana, vlastelinstvo Sternovszkyjevih i imanje s konjima, kao i kuća u gradu koja se nalazi u Felvinczu te dolje popisana šumska dobra, ostanu cjelina na način kako je ovdje opisano i neka ne propadaju nego, ako je to moguće, rastu i napreduju te neka nastavi jednako čuvati moja zemaljska dobra kao da se ja i dalje nalazim uz nju.

Neka moje prvorođeno dijete Bálint Sternovszky dobije svoje nasljedstvo kada napuni dvadeset i jednu godinu. Neka njegovim postanu staklana i šumska dobra popisana od broja 1. do 7. U gore navedenom trenutku neka mu se preda u ruke moj dnevnik uvezen u knjigu, kao i sve druge moje bilješke.

Moje drugorođeno dijete Zoltán Sternovszky neka onog dana kada napuni dvadeset i prvu dobije obiteljsko imanje s konjima ukoliko je osobno spreman preuzeti upravljanje njime.

U slučaju da to ne želi, neka imanje pripadne mojem najmlađem djetetu Kálmánu Sternovszkom koji će osim ovoga baštiniti šumska dobra popisana od broja 8. do 12. i moj udio u vlasništvu rudnika u Tordasu.

Međutim, ukoliko imanje s konjima pripadne njemu, neka udio u vlasništvu rudnika i šumska dobra popisana od broja 8. do 12. prijeđu u ruke njegova brata Zoltána.

Neka bezuvjetnim vlasništvom moje supruge ostane kuća u gradu koja se nalazi u Felvinczu uz pripadajuća pokretna dobra, uključujući i stolni pribor za blagovanje načinjen od zlata i srebra, kao i sav nakit i položena gotovina u iznosu od 12.000 fl., a ona je upoznata s mjestom gdje se taj novac točno nalazi.

Načinio sam sve ovo u potpunosti bistra uma i slobodnom voljom, imajući nepomućenu moć rasuđivanja.

Trebao sam se ranije ženiti jer bih do sada već mogao biti okružen unucima.

No njegova mu turbulentna mladost to nije omogućila. Cijelo mu je djetinjstvo protjecalo u okolnostima koje su mu život svako toliko dovodile u opasnost. Barem se triput samo zahvaljujući neobičnoj milosti Božje providnosti spasio od sigurne smrti. Treći ga je put napala teška žljezdana groznica, već su bili digli ruke od njega i odvezli ga na taljigama na zabačeni kraj groblja do zajedničke grobnice i strmoglavili u raku. Bilo je zimsko doba, vladali su jaki mrazovi pa se do zore dobrano smrznuo, no život se nekako ipak vratio u njega. Ali, morao je pobjeći u krajeve gdje nisu imali pojma da je bio zaražen jer, da je ostao i vratio se kući, zatukli bi ga.

Ponovno je morao krenuti od nule, a pritom njegov život do četrnaeste godine nikome nije vrijedio ni koliko se plaća za pintu vina. Cigani su ga našli i povelili sa sobom pa je lutao s njima, bio sluga siromašnim drvosječama i pomagao ugljarima za stan i hranu. U dubini mu je duše tinjala nada da je on sposoban za mnogo više te da će doći vrijeme kada će to moći i pokazati. U međuvremenu je bio otirač za svakoga tko je naišao, a nagrada su mu bile samo ponižavanje i patnja što on ni trenutka nije smetnuo s uma — a zar bi i mogao uz takvo pamće-

nje? – ni poslije, kada mu se uz Božju pomoć posrećilo u životu.

Radio je marljivo kao konjušar na jednom imanju čijem je gospodaru generalu Onczayju najveća radost bila gonjenje konja i utrkivanje. Zamijetio je tog dječarca koji mu je uvijek bio na usluzi, napose nakon što se ispostavilo da Kornél usto i tečno govori njemački. Iskušavao ga je isprva samo kao konjušara, zatim ga uzimao i za utrke kao jahača za što se sa svojom neznatnom tjelesnom težinom i nogama koje su se u svojoj nakaznosti izvitoperile u oblik slova »o« pokazao više nego pogodnim. Na utrkama koje je priređivao general Onczay u sedlu Arabelle Kornél nije mogao naći protivnika koji bi ga mogao nadvisiti. Zatim su otputovali u Austriju, a nakon toga i u Englesku. U Austriji je stigao na cilj treći, a u onoj drugoj zemlji drugi. Plemenita gospoda su ga salijetala ponudama, no on je do kraja ostao odan generalu Onczayju koji ga je nakon povratka bogato nagradio darovavši mu jednu od svojih triju ergela, onu na Galockoj visoravni. Bilo je to imanje koja je poslije po glavnom konjušaru prozvano Sternovszkyevom pustom.

Kornél je uskoro znatno umnogostručio broj i vrijednost tamošnjih konja jer nitko od njega nije mogao točnije predvidjeti za što će neko ždrijebe biti sposobno ako ga se stručno trenira. Na škrtim je poljima uzgajao zob i djetelinu iz sjemena nabavljenog iz Engleske, a viškove za velike novce ustupao vlasnicima drugih ergela. Nakon nekog vremena uzeo je prezime Sternovszky.

O generalu Onczayju su se počele širiti glasine da je izdao Velikoga kneza, no Kornél u njih nije povjerovao. Za njega je bilo malo vjerojatno da je dobar čovjek poput Onczajja sposoban za takvo što. General je preko noći ostario postavši patrijarhom snježnobijele kose, ali prema Kornélu se sve do smrti odnosio kao prema sebi ravnom sudruhu. Kad je Kornél napunio dvadeset i drugu, pozvao

ga je u svoj dvorac na ozbiljan razgovor. Pijuckali su vino na terasi prvog kata. Starac nije okolišao nego odmah pitao: — No, sinko, kako stojiš sa ženidbom?

Kornél se zacrvanio: — Ovog trenutka... nisam još posve spreman za to.

— Krajnje ti je vrijeme. Imaš posjed i lijepu reputaciju, dakle, ništa ti ne manjka da zasnuješ obitelj. Neoženjenost je u usporedbi s bračnim životom tek jalovo rastezanje kolotutom.

Međutim, Kornél je na tom polju bio posve neiskusni. Čitava se života sramio svoje noge i bila mu je mrska pomisao na razodijevanje pred drugim ljudskim bićem. A redovno su ga mučila snažna tjelesna iskušenja i sjeme bi mu znalo poteći, napose u praskozorje kada bi bilo dovoljno već i to da se okrene na trbuh pa da ono šikne u obilnom mlazu, što mu se katkada događalo i čim bi uzjahao konja. Ipak, nikada nije taknuo nijednu ženu. U doba kad se natjecao u Engleskoj, jedan je jedini put — doduše nakon dugog oklijevanja — unajmio bludnicu, no prije nego se išta dogodilo, uzeo je natrag polovicu iznosa i potjerao iz svoje postelje djevojku koja ga je zbog toga strahovito ružila. Rijetko je odlazio u društvo, doduše, na Galockoj visoravni nije ni imao kamo, a dolje u gradu i dalje ga se smatralo nikogovićem. Pritom ga iza leđa učinise i predmetom sprdnje zbog slova »r« koja je grgljao na njemački način.

Idućom je zgodom general Onczay izvukao svoj adut te predložio Kornélu ženidbu s jednom od svojih nećakinja uz koju će ga zapasti i poštena dota. Kornélu se činilo da mu na to ne bi smio reći ne, osim toga, ionako je slijepo vjerovao svojem dobročinitelju.

— Onda, kad te mogu povesti sa sobom kako bi na svoje oči vidio tu djevu? — upita ga general Onczay.

— To neće biti potrebno. Tko se sviđi mojem dobrom gospodaru, taj se mora sviđjeti i meni.

Još se iste godine održao pir, a general Onczay mu je bio kum. Janka Windisch se doista svidjela Kornélu, iznad svega su ga očarali njezin blijedi ten i debela pletenica kose lanene boje. Windischevi — austrijska barunska obitelj — su se s Onczayjevima orodili stotinjak godina ranije i to brakom kojemu su obje strane imale zamjerke. Kornéla Sternovszkog su za zeta primili tek uz neznatno protivljenje, a pritom su preporuke generala Onczajya imale golemu težinu.

Zaputili su se na svadbenu putovanje u grad Tergyeszt — na diačkom Tergestum — rodbini Windischevih u inozemstvu. Danima su lomili svoja leđa u kolima s oprugama i mrtvi umorni stigli do kurije podignute na proplanku odakle se gotovo sa svake točke vidjelo more. Kornéla je toliko obuzela ta beskrajna vodena masa da je prvu noć proveo u vrtnom stolcu na nadsvođenom balkonu. A njegova ga je novopečena ženica čekala cijelu noć. Iduće je večeri Janka Windisch svojega gospodara supruga dovela za ruku do baldahina na četiri stupa u spavaćoj sobi. On je zastao na prostirci i zagledao se u kamin u kojemu su kao bedra gorjele debele cjepanice. Janka se okrenula i počela redom svlačiti sa sebe najprije gornju odjeću, zatim i donje rublje. Gola joj je stražnjica odavala dojam kao da je od slonove kosti, tako se na njoj ljeskao odsjaj vatre. Uvukla se pod krevetninu od mletačke čipke.

— Gospodine mužu moj, što još čekate?

Kornél se nije micao. Premda ga je obuzimala strast, ipak nije slijedio svoju ženu u postelju: — Najprije ugasite svjetlo!

— Zar se sramite preda mnom?

Kornél joj nije odgovorio nego je sam utrnuo fitilj. Najveću mu je poteškoću stvarala krivulja noge, pa se iz gospodskih hlača na jedvite jade uspijevao izvuci. Zato bi običnim danima nosio samo široko platno poput ostalih momaka iz konjušnice. Kotrljajući se uvukao pored Janke

pod perinu hladnjikava dodira. Drhtao je od grozničava uzbuđenja. I nije imao pojma koji bi trebao biti idući korak. Nitko na svijetu za njega ne bi pomislio da je još toliko žut oko kljuna. General Onczay ga je otputio samo s jednom jedinom preporukom: — Svakako pripazi na onu glavnu stvar!

Janka je s majkom i tetom prošla neke pripreme, no njihove su upute predmnijevale da će muškarac biti začetnik svega, a ona se samo mora prepustiti i trpjeti i pritom se potruditi da zauzme položaj koji će joj umanjiti bol. Zato je pokorno čekala. Prošlo je poprilično vremena dok je samo osluškivala muškarčevo isprekidano disanje, a onda se osokolila i dotaknula Kornélovo rame. On joj je uzvratio jednakim pokretom. Zatim su im ruke polako i nesigurno krenule same od sebe, isprva samo davajući i vraćajući dodire, da bi potom nastavile svoje oprezan proboj, svako toliko se nemalo iščudavajući nad nekim djelićem tijela: pa tko si ti? A dodirnuti bi im dio odgovorio: baš tako, to sam ja, hajde, upoznaj me bolje!

Onda se žar unutar njega baruta rasplamsa, bubnjaju krvne žile, miješaju se užareni dahovi, iz procjepa usana izbijaju zvuci oduševljenja. Kornél je takoreći na rubu svijesti. I onda, onda se dogodi — to!

Slike. Poznati prizori. Kao da ih je već vidio negdje, u neko drugo doba. Prve bračne noći nekih drugih ljudi. Prvo prikazanje mu oživi prizor oklijevajućega korpulentnog muškarca koji pokušava otkopčati remen svojih hlača s umetcima od crvenkastog kamenčića i Kornél odjedanput shvati da je to njegov otac u prvoj bračnoj noći, a da bi ta mlada žena s kovčama oko okrugla lica, čiji vragolasti osmijeh kao da je i sam naslijedio, mogla biti samo njegova majka. Zatim mu se ukaže muškarac pognutih leđa, kao noć tamnih očiju i kose, zacijelo njegov djed. Jedino je namještaj bio drugačiji, a izrazi su lica i oklijevanje bili potpuno isti. Baku je do tada vidio samo

kao jako maleno dijete na jednom medaljonu, zvala se Gizella. Nakon njezine smrti djed je preko noći pobijelio kao golubica. Začas mu se ukazaše i praroditelji u na brzinu od trupaca podignutoj šumskoj kolibici u nekom zasniježenom brdovitom kraju pod oblacima, na njihovim je zbunjanim licima lelujalo svjetlo otvorene vatre. I tako redom, šunkunroditelji, pa oni prije njih, koji nemaju ni imena, nekih dvanaest koljena unatrag, a Kornél se samo smeteno iščuđivao koliko su mu se davno minula vremena urezala u svijest.

— Nešto nije u redu? — upita ga Janka Windisch.

Kornél joj se, kako bi je smirio, samo osmjehnu i reče: — Ovo je trenutak mojega najvećeg blaženstva u životu.

Mutno mu se na trenutak učinilo kao da je već jednom davno proživio nešto poput ovih slapova slika, ali se nije mogao sjetiti kada je to bilo. Viđeno je, kako je vrijeme odmicalo, ovjekovječio u svojem dnevniku.

Kornél je svoju suprugu tijekom braka uvijek pošto-
vao i trudio se priuštiti joj obilje Venerinih radosti, no tonuće se u kazamate vremena davnih mu predaka nije nikada više ponovilo. Kao što nije nalazio odgovor ni na pitanje zašto ga je osvještenje prošlosti saletjelo baš u prvoj bračnoj noći.

Baš kao što mu se zbilom i u stvarnom životu kada je, dok je još bio mlad i poletan, prvi put zašao u gustiš šume čijim je vlasnikom netom postao i na jednoj čistini s lovačkim kremenom u ruci, također ni sam ne shvaćajući zašto, svečano priopćio: — Na ovom ćemo svetom mjestu utemeljiti proizvodnju stakla. — Zatim je to ponovio i kod kuće, zamijenivši samo »na ovom« u »na onom«.

— A zašto? — upita ga Janka.

— Kako bismo trgovali svjetlom — ustvrdi joj on uzvišenim izrazom lica pravovjernika.

U toj ga odluci nisu pokolebali ni trezveni argumenti njegove žene, ni raznorazni izračuni njegova uprave-

lja imanja. Nije ga omelo čak ni to da je jarko svjetlo u staklani dobroano nagrızalo njegov ionako slabi vid, čak i unatoč tamnim naočalama. Zatražio je da se iz Saske dovedu dvojica majstora staklara pa su već za godinu dana bile izlívene i prve pločice stakla koje su se mogle umetnuti u drvene prozorske okvire. Zatim su uslijedile i boce pogodne za podrumsko skladištenje pa vrčevi za vino i drugi proizvodi. Trgovina se razvila munjevitom brzinom, naručitelji su nahirupili odasvud iz susjednih županija. Janka ga je stotinu puta upitala isto: – Kako ste znali?

Nije joj se usudio odati da je dobio navještenje s neba. A sada se, na samrtnoj postelji kada više ne može prenijeti supruzi i trojici svojih sinova ono što vidi, na jednom ponovno pokrenula ona bujica slika. Tek je sada shvatio što ga je potaknulo da se kao tridesetogodišnjak i vrlo uspješan uzgajivač konja upusti u podizanje šumske staklane nasred gustiša baštinjenog od ženinih rođaka. Pred očima su mu se poput izblíjedjelih ikona počeli vr-tjeti prizori iz života loze Csillagovih. Ugledao je svojega rođenog oca Pétera Csillaga, zatim njegova oca Pála koji je dospjevši u Bavarsku kruh svagdašnji stvarao kao majstor kožarskog zanata, a prije toga je u Gornjoj Ugarskoj imao vrlo uhodanu staklanu koju su još Turci bili razorili. Vidio je pradjeda s očeve strane Jánosa kako kao dječarac bježi od kuće i gotovo strada u jednoj od glasovitih pohoda Nikole Zrinskog i kako mu, dok je sa čizama strugao blato, tursko topovsko zrno prepolovljuje tijelo.

Vidio je i samoga sebe kao dječaćića kako se grčevito drži za raskuštranu dlaku jednoga rudlavog psa upalih slabina. Da... *Vidio je* i tada na onoj čistini sve dok nije izgubio svijest, no nije znao da bi mu bilo uputno zapamtiti slike koje su mu se činile jedva razabirljivima. Sad je, naknadno, ugledao i djeda Czuczora kako na dnu vrta iza ružinih grmova zakapa neku kutijicu.

— Blago, to je djedovo blago! Kod ruža... — htio je viknuti, no usta ga nisu više služila.

Njegova ožalošćena rodbina iz toga hropca nije ništa razumjela, vjerovali su da Kornél Sternovszky više nije pri sebi. Netko mu je stavio hladan oblog na čelo, a hladnjikave su kapi u hipu puznule niz njegove sljepoočnice. Premoreno je sklopio oči. Čuo je šaptanje i štropot svojih bližnjih i kako rubovi kabanica i suknji stružu pod sobe, a to je zasmetalo njegovu uhu. Opet je pomislio koliko bi mu olakšanje bilo da ga ostave samog. Vidio je također i psa Bleju, jedinog druga kojeg je tada imao, i kako mu duša polako hlapi u njegovom naručju. Tko zna, možda je i Blejo htio ostati sam dok je napuštao ovaj svijet.

Bio se nasmrt prestravio kada se nebo nad njim smrklo usred bijela dana i kada je sunce zaklonilo neko crnilo. Poslije mu je objašnjeno: bilo je to pomračenje sunca. Nikada se nije oporavio od toga žarećeg dojma eklipse, lako bi zasuzio i brzo se umarao.

Evo i konačne računice: tripot sam od Boga primio veličanstveni dar providjenja, što nije malo. Nema smisla tugovati zbog toga što me ovo treće tako kasno pohodi. Beskrajna je Njegova moć, a odluke nepredvidive. Smijem li se ponadati da će i prema mojoj djeci biti jednako velikodušan?

Osjećao je olovni umor, a ruke su mu bile sklopljene na prsima na način kamenih statua položenih na sarkofage. — Predajem se u Njegove ruke. *Fiat voluntas tua Domine.*

Zašto je baš morao majstoru staklane u lice sasuti vrući čaj, a ako već jest, zašto je povrh toga morao na njega potegnuti još i mač? Kad se on, Kornél Sternovszky, baš nikada nije isticao u baratanju oružjem? A širila se fama o desetinama dvoboja onoga staklarskog grubijana. Onaj mu je drugi već s prvim zveketom oštrica izbio oružje iz ruke, a svoje još istim zamahom zario u njega,

odozgo prema dolje. Jasno je osjetio kako mu se u grudima rasprsnula ognjena buktinja krvi.

Kada su ga kao četverogodišnjaka pronašli neki dobri ljudi – Cigani čergari – jedva je u njemu bilo života. Dok se opravljao, danima je samo režao i kesio se kao pas. Mislili su da ne zna ni govoriti. Prošli su tjedni dok se ponovno priviknuo na govor ljudi. A sada se, dok je izložen na odru i nije više u stanju davati glasa od sebe, nad njim ponovno nadvija ona gadna i vlažna tmina.